

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Koloniale vertoningen : de verbeelding van Nederlands-Indië op de wereldtentoonstellingen (1880-1931)

Bloembergen, M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bloembergen, M. (2001). *Koloniale vertoningen : de verbeelding van Nederlands-Indië op de wereldtentoonstellingen (1880-1931)*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

HOOFDSTUK 7

Abele spelen of koloniale vertoningen?

Een akelig misverstand

1. De kwestie: de dansers komen niet

Op 13 maart 1931 diende prins K.G.P.H. Hadiwidjojo bij gouverneur-generaal De Graeff een schriftelijk verzoek in om eervol ontslagen te worden als lid van het Indische werkcomité voor de organisatie van de Nederlandse afdeling op de Internationale Koloniale Tentoonstelling te Parijs (IKTP). Hierbij verwees hij naar de artikelen die op 9 en 11 maart waren verschenen in *De Locomotief* en het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, en naar het feit dat hij al eerder redenen had gehad om zich als voorzitter van het sub-comité voor de 'Inlandsche kunst- en kunstnijverheid' gegriefd en gepasseerd te voelen.¹ Ondanks de bemiddelingspogingen van oud-gouverneur-generaal Fock, minister van Koloniën Koningsberger en gouverneur-generaal De Graeff zagen de kratons van Solo en Jogjakarta eind maart 1931 definitief af van de eerder beloofde uitzending van hun eigen hofdansers en -gamelanspelers. Deze terugtrekking was voor de Nederlandse organisatie extra pijnlijk, omdat deze net een maand eerder geregeld had dat de Javaanse hofdansers en -muzikanten vóór hun vertrek naar de IKTP officieel hulde zouden brengen aan koningin Wilhelmina in paleis het Loo. Daardoor ontaardde het geschil, dat aanvankelijk binnen de muren van de tentoonstellingsorganisatie was gebleven, in een serieuze prestigestrijd tussen de Nederlandse regering (tamelijk onhandig gerepresenteerd door oud-gouverneur-generaal Fock, het Nederlandse en het Indische comité) en de kraton van Solo (vertegenwoordigd door prins Hadiwidjojo, zijn vader, susuhunan Pakubuwono X en, op de achtergrond, prins Koesoemojoedo, de oudere broer van prins Hadiwidjojo). De afloop was een blamage voor de tentoonstellingsorganisatie (en misschien zelfs voor heel Nederland). Wat was er precies mis gegaan?

In dit hoofdstuk wil ik deze zogenaamde danserskwestie nader onder de loep nemen. Voor een deel moet zij begrepen worden in de vrijwel continu stekelige sfeer, die, mede door de ongecensureerde uitwisseling van notulen, slechte communicatie en wederzijds onbegrip de achtergrond vormde van een reeks schermutselingen tussen het Nederlandse en het Indische comité, die samen voor de vertegenwoordiging van Nederland en Nederlands-Indië te Parijs moesten zorgen. Hierbij waren onderlinge wedijver en de strijd om deskundigheid constanten. De Nederlands-Indische pers, niet afkerig van schandalen, deed nog een schepje boven op de toch al gespannen sfeer, door alle ruzies in het openbaar te brengen.² Het dansersconflict

ontlokte bovendien felle reacties bij de inheemse pers. Om verschillende redenen is het daarom een ideaal object voor een casestudie over de werking van de koloniale onderneming als monsterverbond: in de organisatie voor de Nederlandse koloniale vertegenwoordiging aan de IKTP waren, zoals al is aangegeven, verschillende groepen met verschillende motieven en belangen genoodzaakt om samen te werken. In het vorige hoofdstuk bleek al dat de deelname aan de IKTP niet louter een Nederlandse zaak was, maar ook een middel voor het vertoon van Nederlands-Indisch zelfbewustzijn. Zo kon zij ook dienen tot prikkeling of zelfbevestiging van een Javaans, Balinees of Indonesisch bewustzijn.³ De motieven van de vertegenwoordigers van de inheemse elite zoals prins Hadiwidjojo en het Balinese Volksraadlid Tjokorda Gde Raka Soekawati om mee te werken aan deze onderneming waren dubbelzinnig. Wat kan op basis van de beschikbare gegevens over het dansersconflict geconcludeerd worden over de motivaties, de rol en houding van Hadiwidjojo in de tentoonstellingsorganisatie? Hoe werd het conflict destijds beoordeeld, door de betrokkenen, door de Nederlands-Indische kranten en door de inheemse pers? Wat vertelt het over de aard van de koloniale verhouding?

Prins Hadiwidjojo, Solo en het Javaanse nationalisme

Prins K.G.P.H. Hadiwidjojo (1888 - 1971) was de oudste zoon van de vijfde vrouw van de susuhunan van Soerakarta, Pakubuwono X (r.1893-1939). Zijn vader stond aan het hoofd van een rijk dat zich vanuit Solo over een deel van de omliggende regio uitstrekte. Naast en onafhankelijk van de susuhunan heerste in Solo prins Mangkunegara, als hoofd van het Mangkunegaraanse rijk over een bijna even groot grondgebied. Deze twee vorsten in Solo behoorden samen met sultan Hamangkubuwono en prins Pakualam, die de meer naar het westen gelegen regio Yogyakarta verdeelden, tot de vier Midden-Javaanse heersers die onder het Nederlandse koloniale bewind een zekere, maar steeds verder ingebonden mate van zelfbestuur hadden weten te behouden. Hun gebieden heetten onder het koloniale bestuur 'de vorstenlanden', terwijl de vorsten werden aangeduid met 'zelfbestuurders'. De oorsprong van hun aparte status gaat terug tot de interne machtsstrijd in het (in de zeventiende eeuw nog verenigde) Mataramrijk, en de verdeel- en heerspolitiek van de V.O.C. en het Nederlandse koloniale bestuur in de negentiende eeuw.⁴ Vanaf het begin van de twintigste eeuw onthield het Nederlandse gouvernement zich van verdere inperking van het territorium van deze vorsten, maar bleef het inbreuk maken op hun politieke zelfstandigheid. Ingrijpend was bijvoorbeeld de overheveling van hun rechtsautoriteit (over hun eigen onderdanen) naar plaatselijk ingestelde landraden, in het kader van de decentralisatiewet van 1903. Daarnaast veroorzaakten de (deels uit ethische overwegingen doorgevoerde) landbouwhervormingen aan het begin van deze eeuw veel ressentiment, vooral in het rijk van de susuhunan en aldaar onder alle lagen van de bevolking.⁵ Dergelijke maatregelen waren voor de zelfbestuurders een bron van blijvende onvrede en wantrouwen ten aanzien van alle bemoeienissen van het gouvernement met hun status en hun

beleid. Mede daardoor waren verschillende familieleden en paleisambtenaren van de uiterlijk loyale zelfbestuurders actief in de (Javaans) nationalistische beweging, die zich in de eerste twee decennia van de eeuw begon te organiseren.⁶ Hiertoe behoorde ook prins Hadiwidjojo.

De positie van Hadiwidjojo was te vergelijken met die van de hogere bestuurlijke *priyayi* (inheemse adel). In de loop van de negentiende en twintigste eeuw had het Nederlandse gouvernement deze steeds verder ingeschakeld bij het koloniale beleid. Structureel was het inheemse bestuursapparaat (de *pangreh praja*) naast het Nederlandse geplaatst, in werkelijkheid viel het daaronder. De *pangreh praja* fungeerde als de belangrijkste bestuursschakel tussen het gouvernement en de inheemse bevolking. Daardoor werd deze groep in de loop van de tijd de onmogelijke dubbelrol opgedrongen van "bewaarder van traditie" en "doorgeefluik van verandering". In de twintigste eeuw kreeg zij bovendien te maken met concurrerende nationalistische volksleiders die zowel het koloniale systeem, als de in hun ogen archaïsche erfelijke machtsposities van de "ningrats" (titel van de hogere adel) aanvielen.⁷ Zo waren in 1919 ook de vier vorstenhuizen, en in het bijzonder de kraton van Solo, het doelwit van anti-royalistische acties van de nationalistische leiders Tjipto Mangoekoesoemo (*Sarekat Islam*) en haji Misbach. Zij konden aanhang vinden onder de eveneens door de gouvernementshervormingen getroffen *wong cilik* (boeren, kleine handelaren en ondernemers) van Soerakarta. Prins Hadiwidjojo zou, als leider van *Narpowandono*, de vereniging van bloedverwanten van de sunan, met behulp van politie-spionnen de kraton verdedigen tegen Tjipto's aanvallen.⁸ Dit tekent al de ambivalente rol die prins Hadiwidjojo aannam in de koloniale verhouding in de jaren voordat hij medewerker werd van de Indische organisatie voor de IKTP: door verschillende politieke en sociaal-culturele omstandigheden was hij tegelijkertijd Javaans nationalist, conservatief royalist, modern, anti-Nederlands en coöperatief.

Zoals veel Javaanse *priyayi*-zonen die opgegroeid waren in het ethisch-koloniaal politieke klimaat aan het begin van de eeuw, had prins Hadiwidjojo, naast een klassiek Javaanse, een moderne westerse opleiding gevolgd, waarvan een (onvoltooid) deel Indologie aan de universiteit van Leiden. In 1909 had zijn vader hem uit Leiden teruggeroepen, omdat hij te weinig vorderingen zou hebben gemaakt met zijn studie. Vermoedelijk had dit ook te maken met Hadiwidjojo's drukke bestaan als "prins Henry" in Haagse society-kringen. De beschrijvingen die Nederlandse tijdgenoten van Hadiwidjojo gaven zijn overheersend negatief. Er doorheen loopt als een rode draad de moeizame verhouding die Hadiwidjojo met zijn vader gehad moet hebben. Volgens resident A.J.W. Harloff was prins Hadiwidjojo een verwaande en luie intrigant, die, samen met R.M.A. Woerjaningrat, een hoge kraton-ambtenaar, zijn vader trachtte op te zetten tegen het gouvernement. De susuhunan had een andere zoon als oogappel: prins Koesoemojoedo, de oudste zoon van zijn tweede vrouw. Hadiwidjojo, die de ambitie koesterde om zijn vader op te

volgen, hield hij daarentegen altijd op afstand. Dit moet voor Hadiwidjojo bitter zijn geweest en kan mede de eerezucht en lichtgeraaktheid verklaren die hij aan de dag kon leggen.⁹

Halverwege het tweede decennium behoorde prins Hadiwidjojo samen met onder meer R.M.A. Soerjosoeparto (de latere Mangkunegara VII (r.1916-1944), de eerder genoemde Woerjaningrat en dr. Radjiman Wediodiningrat (de lijfarts van de susuhunan), tot de jongere generatie Solonese paleisvertegenwoordigers die zich inzetten voor een aanvankelijk vooral cultureel en aristocratisch gezind, Javaans nationalisme.¹⁰ Dit blijkt onder andere uit hun betrokkenheid bij het Java-instituut en de leidende rol die zij in die jaren zouden spelen in de Javaanse *priyayi*-vereniging *Boedi Oetomo*. R.M.A. Soerjosoeparto was de belangrijkste motor achter de zogenaamde Javaanse cultuurbeweging. In 1918 nam hij in Solo het initiatief voor het eerste van een reeks congressen ter bevordering van de Javaanse cultuur. Dit resulteerde onder meer in de oprichting van het Java-Instituut een jaar later, door een groep hogere Javaanse *priyayi* en invloedrijke Nederlandse wetenschappers en ethici. Deze cultureel wetenschappelijke instelling stelde zich ten doel de inheemse cultuur van Java, Madoera en Bali te ontwikkelen en de kennis daarvan te verbreiden.¹¹ Hadiwidjojo werd lid van het bestuur en nam actief deel aan de bijeenkomsten van de Javaanse cultuurbeweging.

Boedi Oetomo was in 1908 opgericht door een groepje *priyayi*-leerlingen van de doktersschool in Batavia. Officieel aangeduid als de eerste inheems nationalistische partij in Nederlands-Indië, belichaamde *Boedi Oetomo* in wezen de belangen van de Javaanse aristocratie. Zij zette zich aanvankelijk vooral in voor de culturele verheffing en het onderwijs van het Javaanse volk.¹² Mede door de succesvolle campagnes onder de bevolking van Java van de in 1912 opgerichte *Sarekat Islam*, die snel uitgroeide tot de eerste inheemse massa-organisatie, en die voor de algemene vooruitgang van de bevolking van Nederlands-Indië streed, besloot het hoofdbestuur van *Boedi Oetomo* in 1919 ook het contact met de lagere geledingen van het volk te vergroten. Door daarnaast ook te streven naar samenwerking met andere inheemse volksbewegingen begaf *Boedi Oetomo* zich aan het begin van de jaren twintig meer en meer in de richting van een radicaler politiek standpunt.¹³ In januari 1922 betuigde zij openlijk steun aan de zogenoemde pandhuisstaking, die was uitgebroken in Yogyakarta. In diezelfde maand, en in de februari daaropvolgend, nam zij deel aan de bijeenkomsten van de Autonomiebeweging, waar ook afgevaardigden van de *Sarekat Islam*, de Indische Communistische partij (IKP) en de pandhuisvereniging aanwezig waren. Tegen die tijd had het bestuurlijke hart van *Boedi Oetomo* zich verplaatst van Yogyakarta naar Solo: R.M.A. Soerjosoeparto was kort na zijn terugkeer uit Nederland voorzitter geworden van het hoofdbestuur van *Boedi Oetomo* (in augustus 1915). In hetzelfde jaar had Hadiwidjojo de leiding gevoerd over de Solonese afdeling. R.M.A. Woerjaningrat leidde het hoofdbestuur van 1920-1921, van 1923-1925 (en later van 1934-1935). Van 1921 tot 1922, ten tijde van de pandhuisstaking en de autonomie-beweging, was Hadiwidjojo voorzitter van het hoofdbestuur.¹⁴

George D. Larson, historicus van de Solonese hofpolitiek van de jaren twintig en dertig, rekent prins Hadiwidjojo tot de anti-Nederlandse factie aan het hof van de susuhunan - althans, rondom 1920.¹⁵ Blijkens zijn lidmaatschap van de Volksraad (vanaf 1924) en zijn betrokkenheid bij de Indische organisatie voor de IKTP kan Hadiwidjojo echter ook een coöperatieve houding worden toegeschreven.¹⁶ Mogelijk hebben gebeurtenissen in 1922 voor een omslag gezorgd in Hadiwidjojo's politieke handelwijze. Naar aanleiding van de zichtbare radicalisering van *Boedi Oetomo* in dat jaar had resident Harloff de susuhunan tactisch geattendeerd op het feit dat twee van zijn zoons, prins Hadiwidjojo als voorzitter van het hoofdbestuur, en prins Hangabehi (de oudste zoon van zijn eerste vrouw) als voorzitter van de afdeling Solo, hierin prominente plaatsen bezetten. Hierop zou de susuhunan zijn zoons verzocht hebben zich terug te trekken. Beiden gaven daaraan gehoor. Voor Hadiwidjojo moet deze episode zeer vernederend zijn geweest. Net als later in 1931 werd zijn gevoel van gezichtsverlies versterkt door de verbreiding van dit nieuws via de Nederlands-Indische pers. Het *Soerabajasch Handelsblad* had op 7 februari 1922 als eerste smalend verkondigd dat Hadiwidjojo in opdracht van zijn vader het voorzitterschap van *Boedi Oetomo* had neergelegd. Terwijl de Europese pers dit overnam, liet *Boedi Oetomo* op 6 maart officieel weten dat prins Hadiwidjojo - in tegenstelling tot de berichten - wegens ziekte was afgetreden, op last van de Solose kraton-arts dr. Radjiman Wediodiningrat, en dus niet op aandringen van zijn vader. Hadiwidjojo trok zich na dit voorval voor enkele maanden terug in de passangrahan (rustverblijf) van zijn vader in Paras (Selo) (waar hij een Javaanse vertaling zou schrijven van Van Eedens *De kleine Johannes*).¹⁷ Hoewel hij zich via *Narpowandowo* bleef inzetten voor de eigen bestuursinrichting van de vorstenlanden, lijkt Hadiwidjojo na 1922 minder betrokken te zijn geweest bij duidelijk anti-Nederlandse activiteiten.¹⁸

Modern behartiger van Javaanse en Vorstenlandse cultuur

Naast de overwegend negatieve karakterillustraties van Hadiwidjojo, zou het beeld geplaatst kunnen worden van Hadiwidjojo als een ietwat ijdele, *dandy*-achtige en verlichte persoonlijkheid, de slimste der zonen, die zijn eigen gang ging zolang hij uit zijn vaders gezichtsveld was. Door zijn westerse opleiding had Hadiwidjojo een tamelijk moderne levensstijl (kleding, bril, taal), die hij combineerde met een voor zijn tijd en positie haast vanzelfsprekende betrokkenheid bij de stand en ontwikkeling van de Javaanse cultuur (waarvoor kennis van de Nederlandse taal bijna noodzakelijk was geworden).¹⁹ Als lid van het Java-instituut en de Javaanse cultuurkring Mardigoena en op bijeenkomsten van de Javaanse cultuurbeweging hield Hadiwidjojo lezingen die in dienst stonden van de verbreiding van de kennis en de openbaarmaking van de Javaanse cultuur. Ook hieruit blijkt zijn ambivalente, zowel moderne als conservatieve opstelling. Enerzijds trachtte hij bijvoorbeeld de traditie en betekenis van de Javaanse hofdans, de *Bedoyo Ketawang* voor het publiek van het Java-instituut bloot te leggen, anderzijds stelde hij zich wat betreft die oude tradities open voor de veranderingen van de tijd: op een bijeenkomst van de

kunstkring Mardigoena pleitte hij bijvoorbeeld voor verkorting van de wajang-kulit voorstellingen, ten behoeve van de moderne opvoeding (waarmee de lange nachtelijke *wajang*-voorstellingen niet langer strookten).²⁰

Sinds 1924 was Hadiwidjojo conservator van het bij de kraton behorende *Radio Pustaka*-museum (waarvan hij tot zijn dood directeur zou blijven). Hierin bevond zich een collectie oud-Javaanse bronzen en stenen beelden, verschillende soorten wajang, maskers, krissen, pajongs, die tot op heden zijn te bezichtigen, klaarblijkelijk nooit verplaatst. Ook werden hier tijdelijke tentoonstellingen gehouden. Als voorzitter van het gelijknamige genootschap *Radio Pustaka*, dat het museum beheerde, was hij medeverantwoordelijk voor de activiteiten ter bevordering en herleving van de Javaanse cultuur, zoals Javaanse dans- en dalangcursussen en taalcongressen, die in het naast het museum gelegen Sriwedari-park van de susuhunan plaats vonden.²¹ Mede door zijn belangrijke posities bij het Sriwedari-museum en de *Radio Pustaka*-stichting werd Hadiwidjojo in 1930 ten slotte gekozen als curator en lid van het dagelijks bestuur van de nieuwe Javaanse culturele stichting *Panti Hoedjo* die aan het begin van dat jaar was opgericht - de zoveelste aldus J.J. van Helsdingen, de toenmalige resident van Solo. *Panti Hoedjo* stelde zich ten doel om "het Vorstenlandse Cultuurbezit" te beschermen door middel van de aanleg en bestudering van verzamelingen van vorstenlandse handschriften, muziekteksten en tekeningen, om deze toegankelijk te maken voor het publiek, en om de bestudering ervan te bevorderen.²²

Hadiwidjojo's betrokkenheid bij de ontwikkeling van de Javaanse en vorstenlandse cultuur is niet zo vreemd, gezien de vele culturele verenigingen en instellingen die daartoe in de jaren twintig door vooraanstaande Javanen te Solo werden opgericht.²³ Dit waren typische producten van de in het vorige hoofdstuk besproken *pergerakan*.²⁴ In het kader hiervan heeft Hadiwidjojo zich, vanuit een toch overwegend coöperatieve houding ten aanzien van het koloniale bewind, maar met eigen Javaans nationalistische motieven, zich met name ingezet voor de openbaarmaking, tentoonstelling en soms zelfs popularisering van de Javaanse cultuur. De stap naar een wereldtentoonstelling lijkt dan vooral een stap hogerop.

Al in juli 1927 had Hadiwidjojo in de Volksraad gepleit voor een *Indische* organisatie en vertegenwoordiging op de IKTP, opdat de kracht van Indië en zijn bevolking voor het oog van de wereld bevestigd werd. Hoe groot de invloed van Moojen is geweest op de inhoud van deze redevoering is onduidelijk. In ieder geval hadden Hadiwidjojo en Moojen elkaar over dit onderwerp gesproken, in het kader van Moojens lobby voor de *Nederlands-Indische* vormgeving van de Nederlandse afdeling op de IKTP. Vanuit het perspectief van Moojen (en de Nederlandse tentoonstellingsorganisatie) zou Hadiwidjojo's steun de kans op de royale medewerking van de zelfbestuurders kunnen vergroten. De motivatie van Hadiwidjojo om mee te werken aan de vertegenwoordiging van Nederlands-Indië op de IKTP moet natuurlijk niet bij Moojen alleen gezocht worden. Zijn westerse opleiding had niet alleen maar bijgedragen aan een belangstelling

voor de Javaanse cultuur. Al in Den Haag had hij zich ook laten kennen als man van de wereld. Een bezoek aan Parijs als vooraanstaand aristocraat zal hem zeker hebben aangetrokken. Gevoegd bij zijn activiteiten voor de ontwikkeling en openbaarmaking van de Javaanse cultuur - het Sriwedari-museum, de lezingen en cursussen - leverde de wereldtentoonstelling hem ten slotte een buitenkans om zo niet zijn eigen, dan toch zeker het Javaanse en het Indische prestige voor het oog van de wereld te ontsluiten. Hoe dan ook werd Hadiwidjojo op voordracht van Moojen in juli 1929 lid van het Indische uitvoerende comité voor de IKTP, als voorzitter van de subcommissie 'Inlandsche kunst en nijverheid'. Overeenkomstig de doelstellingen van de tentoonstellingsorganisatie, zou Hadiwidjojo een zo volledig mogelijke expositie van kunst en kunstnijverheid van geheel Nederlands-Indië samenstellen. Hieronder viel ook de inzending van 65 Javaanse danseressen en muzikanten.

Vermoedelijk wenste Hadiwidjojo dat de hoven van Solo en Jogjakarta, niet alleen vanwege de dansuitzending, maar ook in het algemeen een grote rol zouden spelen in de organisatie en de representatie van de 'Inlandsche kunst en nijverheid' op de IKTP. Al op de eerste vergadering van het Indische comité, die (in aanwezigheid van Moojen) op 12 juli 1929 werd gehouden, zei Hadiwidjojo de volledige medewerking toe van de Javaanse rijksbestuurders in de uitzending van Javaanse dansgezelschappen. De sultan van Jogjakarta, Hamangkubuwono VIII, zou de dansers zelf selecteren, terwijl de susuhunan persoonlijk de repetities zou willen leiden. Verder kondigde Hadiwidjojo aan dat hij over de samenstelling van zijn subcommissie eerst wilde onderhandelen met de kratons van Solo en Jogjakarta. De kunstnijverheidsinzending formuleerde hij nog losjes als "Kunstvoorwerpen, maquettes en foto's van inlandsche gebouwen, wajangpoppen, e.d." . Daarbij wenste Hadiwidjojo de Volksraadleden Soekawati (bij deze vergadering aanwezig), H.D.J. Apituley, P.A. Mandagie en T.G.S.G. Moelia, allen leden van het Indische Erecomité voor de IKTP, bij zijn commissie te vragen, opdat " daarmede Bali, de Groote Oost en Sumatra vertegenwoordigd zijn."²⁵ Een belangrijk punt voor Hadiwidjojo was, ten slotte, de vraag of de inheemse kunstnijverheidsartikelen op de tentoonstelling ook verkocht konden worden. Hij wachtte het antwoord hierop af, voordat hij met zijn subcommissie aan de slag zou gaan. Daarnaast liet hij weten dat de Indonesische studieclub te Soerabaja zich gepasseerd voelde, omdat geen van haar leden in het hoofdcomité benoemd was. Van Zalinge stelde voor dat Hadiwidjojo de studieclub om medewerking kon vragen en een van de leden in zijn subcommissie zou benoemen, als de verkoop door zou gaan.²⁶

De ideeën die Hadiwidjojo had (of gaandeweg vormde) over de inhoud en het aanzien van de tentoonstelling van 'Inlandsche kunst en nijverheid' komen slechts mondjesmaat naar voren in de notulen van het Indische comité. Daarbij werden Hadiwidjojo's plannen altijd weergegeven door één der andere leden van het comité, en met een flinke, onmiskenbaar groeiende dosis wantrouwen bezien. Dit blijkt bijvoorbeeld al uit de algemene instemming voor Hadiwidjojo's besluit om Mentel bij zijn subcommissie te vragen, "te meer de heer Mentel het administratieve gedeelte op

zich zou nemen.”²⁷ Het vertrouwen in Hadiwidjojo's organisatorische gaven was bij aanvang dus al niet erg groot. Sommigen van de leden meenden bovendien dat de verantwoordelijkheden voor 'de inlandsche kunst' (die zowel bij hen als bij Hadiwidjojo een hoger prestige had dan 'de nijverheid') toch al moesten worden toevertrouwd aan de in deze meer deskundig geachte vertegenwoordigers van het alom gerespecteerde Bataviaasch Genootschap en het Java-instituut (waarvan C.C.F.L. Le Roux en de B.J.O. Schrieke (rechtssocioloog en directeur van het departement van Onderwijs en Eredienst) zitting hadden in het comité). Dat Hadiwidjojo zelf ook lid was van het Java-Instituut telde blijkbaar niet. Het beeld van Hadiwidjojo dat bij lezing van de notulen ontstaat roept dan ook gelijkenis op met de beschrijvingen van resident Harloff: dat van een luie en onbetrouwbare medewerker met mooie praatjes, die de praktische werkzaamheden voor zich uitschoof of aan anderen over liet en die nooit met concrete resultaten zou komen.²⁸ Alles overziend is datgene wat er al van zijn ideeën uit de notulen naar voren komt weinig en erg globaal.

In de loop van 1930 toonden de leden van het Indische comité op de vergaderingen steeds duidelijker hun ergernissen en kritiek ten aanzien van Hadiwidjojo. Zowel in het verzamelen van voorwerpen voor de 'Inlandsche kunst- en nijverheid' als in de organisatie van het Javaanse dansoptreden veroorzaakte hij volgens hen onacceptabele vertraging in de hele Indische organisatie. Daarbij leek de vertegenwoordiging van het Bataviaasch Genootschap (Schrieke en Le Roux) ongemerkt de leiding over de inheemse kunst van Hadiwidjojo te willen overnemen. In maart 1930 had Hadiwidjojo 200 circulaires uit laten gaan naar de hoofden van bestuur, met daarin het verzoek om bij te dragen aan een "zoo volledig mogelijke expositie van kunst en kunstnijverheid [...] welke een goed beeld zal geven van de artistieke, zij het dikwijls nog primitieve uitingen, op elk gebied van de verschillende Inlandsche bevolkingsgroepen, h.t.l.". Anderhalve maand later rapporteerde hij aan het comité dat hij daarop nog maar dertig antwoorden had gekregen. Stroomberg (de secretaris van het Indische comité) reageerde fijntjes dat deze verzending niet alleen rijkelijk laat had plaats gevonden - namelijk kort nádat uit Nederland het verzoek was gekomen om de definitieve schema's van de Indische subcommissies op te sturen - maar ook weinig efficiënt was. Inmiddels was toch wel bekend waar "belangrijke ethnografica" in de Archipel te vinden waren. Hiervoor had Hadiwidjojo zich beter tot Schrieke en Le Roux kunnen wenden - zo ook voor de inzending uit de kraton. Hadiwidjojo wees er op dat hij gewacht had met zijn circulaire, omdat het Nederlandse comité nog steeds geen beslissing genomen had of de verkoop van de inheemse nijverproducten was toegestaan. Volgens Le Roux konden de gevraagde voorwerpen, als ze toch niet voor de verkoop bestemd waren, het beste door het museum van het Bataviaasch Genootschap verzameld worden. Als hij een richtlijn zou krijgen, kon hij over een week opgave doen van hetgeen in het museum aanwezig in aanmerking kon komen voor inzending. Lagaay herinnerde Le Roux hierbij aan de beslissende rol van het Nederlandse comité. Volgens Schrieke konden "bij wijze van spreken" alle ethnografica en

schatkamerobjecten door het museum worden afgestaan. Dit hing echter ook af van hetgeen de musea in Leiden en Amsterdam zouden inzenden.²⁹

Dans om geld

De organisatie in Nederland, die al haar beslissingen zonder overleg doorgaf aan Batavia, had vanaf het begin getornd aan het aantal uit te zenden dansers en aan de financiële voorwaarden waaronder dezen zouden optreden. Aanvankelijk had dit te maken met de beslissing om ook een Balinese dans- en muziekuitzending voor te bereiden, op voorstel van Soekawati. Daarbij kreeg de organisatie te maken met de gevolgen van de economische crisis. Weinig succesvolle financiële lobbies in Nederland en Indië, en het voortdurend heen en weer schuiven van geld over en tussen de verschillende begrotingsposten, maakten de omvang van het beschikbare budget onzeker. Dit gold ook voor het bedrag van f. 17.000,- dat de Javaanse rijksbestuurders hadden toegezegd voor de Javaanse dansuitzending.³⁰ In mei 1930 constateerde het Indische comité dat dit verminderd was tot f. 12.000,-, "door verschillende omstandigheden" ontweek Hadiwidjojo de vraag naar de reden.³¹ Ook bleek de salariëring van de dansers een gevoelig punt. Aanvankelijk had het Indische comité vastgesteld dat de dansuitzending uitsluitend bedoeld was om dans en muziek te demonstreren en, met nadruk, niet om het gezelschap iets te laten verdienen. De beloning was het bezoek aan Europa. Verder zou wat handgeld à f. 30,-, een bedrag voor de verteringen aan boord à f. 12,- of f. 15,-, daggeld van f.5,- en uitrustingskosten van f.100,- voldoende zijn. Het heffen van entreegelden zou worden overwogen bij een eventuele grotere dansuitzending, "doch alleen voor de dans en muziek vertooningen, niet voor het bezichtigen van de kampong [omdat] de regeering daar zeer zeker bezwaar tegen zou maken", aldus Bernard.³²

Augustus 1930 kwam Hadiwidjojo, na ruggespraak te hebben gevoerd in Solo, met een veelzeggend verzoek: Yogyakarta en Solo hadden loon voor de dansers geëist als voorwaarde van deelname. Zo niet, dan zouden zij de dansuitzending afgelasten op grond van exploitatie van de dansers. Formeel was de aanleiding de uitspraak van het Indische comité om uit de hand gelopen kosten te compenseren op het loon van de dansers.³³ Blijkens de hieronder beschreven commentaren in het Solonese blad *Timboel* en het Yogyakartaanse *Aksi* bestond er echter ook bij de feller nationalistische elite in Solo en Yogyakarta twijfel aan de haalbaarheid van morele (eer) dan wel materiële winsten bij medewerking aan de IKTP. Vermoedelijk om eigen gezichts- en gezagsverlies te voorkomen stelden de zelfbestuurders zich nu ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden sterk op.

De eisen van de zelfbestuurders leverde Hadiwidjojo de toezegging van het Indische comité op dat elke danser/muzikant, naast daggeld van f. 2,50, een overschot van f. 100,- zou krijgen, en dat onder voorwaarde van een budgetvermindering van f. 150.000,- naar f. 127.000,- de gehele

nettowinst aan de dansgezelschappen zou worden uitgekeerd. Hadiwidjojo bedong daarbij bovendien een bedrag van f. 3000,- voor de Balinese danskostuums.³⁴

Een kwestie van verantwoordelijkheid

Aan onderling vertrouwen ontbrak het inmiddels zeer, zowel bij het Indische comité, als bij Hadiwidjojo en zijn achterban in Solo en Jogjakarta. Van zeer weinig tact getuigde daarom het voorstel van het Indische comité om de danstroepen te laten vergezellen door "een opperleider", in de persoon van een Nederlandse officier. Op de vergadering van 16 oktober 1930 toonde Hadiwidjojo zich hierover verontwaardigd. Het gevolg hiervan was een lange gedachtenuitwisseling over vorm en terminologie voor de beoogde leidersfiguur. Als oplossing werd de term "opperleiding" (van Le Roux) uiteindelijk vervangen door "administratieve leider". De nieuwe begeleider zou bovendien geen militair, maar een ambtenaar zijn, die zich met zaken bezig zou houden waar Hadiwidjojo noch Soekawati zin in zouden hebben.³⁵

Beledigend voor Hadiwidjojo waren verder de bemoeienissen van het Indisch comité met de selectie van de dansers en de vorming van het programma.³⁶ Begin december 1930 bezocht Stroomberg Solo om een concreet idee te krijgen van omvang en aard van het gezelschap dat voor Parijs was geselecteerd. Hij liet hier geen gras over groeien: in zijn bijzijn werd elk van de spelers gefotografeerd ten behoeve van de benodigde paspoorten. Iets later in december kwam Van Zalinge, die gedurende enkele weken bij de vergaderingen van het Nederlandse comité vertegenwoordigd was geweest, uit Nederland terug met de boodschap dat het budget van f.127.000,- absoluut niet overschreden mocht worden en dat dit een totaal aantal van honderd dansers (namelijk naast de vijftig Javanen ook vijftig Balinezen) niet toestond. Eind januari 1931 werd in de (tweede) vergadering van het Bataviasche hoofdcomité besloten om het aantal dansers te halveren, wat in een kleinere bijeenkomst aan Hadiwidjojo werd medegedeeld. Op dat moment wist het comité niet dat de Javaanse dansuitzending al een gevoelige kwestie was geworden in Solo en Jogjakarta. De sultan van Jogjakarta had niet alleen voor elk van zijn dansers een tweede pak geëist, maar ook zijn bedenkingen uitgesproken over de inzending van zijn gamelan. Op de vergadering van het Indische comité had Hadiwidjojo zich hier niet over uitgelaten. Wel had hij op 14 januari schriftelijk aan Mangkunegara VII gevraagd om met Van Helsdingen te spreken over "de rare houding van Djokja t.a.v. de mee te nemen gamelan naar Parijs." Wellicht kon Van Helsdingen de sultan er toe over halen wat schappelijker te zijn. Dat de sultan van Jogjakarta ineens minder toeschietelijk toonde, kan te maken hebben gehad met een meningsverschil met het Indische gouvernement over de hoogte en de toepassing van zijn ceremoniële budget.³⁷ De vraag om het aantal dansers te verminderen kwam voor Hadiwidjojo hoe dan ook ongelegen. Het comité hield echter voet bij stuk.

Op 7 februari schreef Hadiwidjojo aan Mangkunegara VII dat, wegens de grote malaise, de inzending naar Parijs teruggebracht moest worden tot de helft en dat de sultan hierdoor besloten

had helemaal van deelname af te zien. Volgens Hadiwidjojo maakte dat de selectie echter alleen maar makkelijker: "Ik heb mijn broer [Koesoemojoedo, op dat moment tevens hoofd van de kratondienst] voorgesteld om maar geen danseressen te zenden, alle mannen, dan is er weinig zorgen, en dan kunnen we aardige wajangfragmenten geven." Mangkunegara VII antwoordde hem dat hij eigenlijk al op 7 februari, na afloop van de regentenconferentie, Koesoemojoedo had afgeraden verder nog deel te nemen aan de Parijse tentoonstelling, "in verband met een mogelijke minderwaardige behandeling als gevolg van de besnoeiing der kosten." Hij beloofde echter Hadiwidjojo's ideeën te zijner tijd aan zijn broer door te spelen. "Ik geloof dat Pang Koesoemojoedo wel voelt voor een doorzetting van de zaak."³⁸

Het definitieve programma van de uitvoeringen bracht Hadiwidjojo op 18 februari ter tafel bij het Indische comité. Stroomberg deelde hem echter mee dat het Bataviasche hoofdcomité bezwaren had gemaakt ten aanzien van de geplande dansuitzending: op grond van de pasfoto's van de dansers uit Solo had het sommigen daarvan "ongeschikt" bevonden. Bovendien zou, naar de mening van het hoofdcomité, het soort dansen (het programma zou overwegend *wireng*-dansen aanbieden) wegens de lengte en eentonigheid niet in de smaak vallen bij het Europese publiek. Voor de definitieve samenstelling van het gezelschap ried Stroomberg Hadiwidjojo aan in overleg te treden met de Javaanse filoloog Poerbatjaraka, die in Batavia een particuliere dansgroep leidde.³⁹ Diens dansers waren gewend om dansen te tonen die niet langer duurden dan 20 à 30 minuten, wat geschikter zou zijn voor het Europese publiek. Stroomberg zou samen met de Javanoloog J. Kats en Poerbatjaraka naar Solo komen om de spelers te keuren. Ten slotte stelde Stroomberg voor dat Poerbatjaraka als regisseur onder Hadiwidjojo de groep naar Parijs zou begeleiden. In feite gaf Stroomberg hier een aangepaste versie van zijn idee om ten behoeve van een snellere selectie een particuliere dansgroep uit Batavia naar Parijs te sturen, waarover hij al had geschreven naar Den Haag in een brief van 5 februari. Hoe dan ook verweerde Hadiwidjojo zich, er op wijzend dat Poerbatjaraka persona non grata was in de kraton, en dat het meezenden van deze persoon, als ook de overige gemaakte bezwaren "een klap in het gelaat" van de susuhunan zouden zijn.⁴⁰ Opnieuw moest hij echter inbinden. Zwaar beledigd zocht Hadiwidjojo in Solo steun bij Mangkunegara VII, zijn broer Koesoemojoedo en regent Wirjodiningrat. Op 23 februari stelden zij in het paleis van de Mangkunegara schriftelijk vast dat de houding van het Indische comité onaanvaardbaar was. Een dag later overhandigden zij een rapport van die strekking aan de sunan. Deze beval onmiddellijk de voorbereidingen voor de dansen te beëindigen. Op 25 februari seinde Hadiwidjojo, op dat moment in Soerabaja, aan het hoofdcomité dat de kraton van Solo zich geheel terugtrok.⁴¹

Vorstelijk verknoeid

Niet alleen de werkzaamheden van het Indische comité en Hadiwidjojo botsten door gebrekkig communicatie en onafhankelijk handelen. Zich nog onbewust van de aard der spanningen in

Batavia was het Nederlandse comité, dankzij de persoonlijke bemiddeling van de voorzitter Fock, er begin februari in geslaagd om voor de Javaanse hofdansers een officieel optreden vast te leggen voor koningin Wilhelmina op het Loo. Het Indische plan om een particuliere dansgroep uit Batavia naar Parijs te sturen viel in Nederland daarom niet in goede aarde. Op 19 Februari liet Fock naar Batavia telegraferen dat de koningin bereid was om begin juni de dansers te ontvangen, en dat hij daarom "prima hofdansers geen dilettanten" wenste, en niet minder dan aanvankelijk voorgenomen. Nadat het comité via het Indische persbureau Aneta ter ore was gekomen dat de sultan van Jogjakarta had afgezien van uitzending, volgde op 26 februari (dus nadat de susuhunan zich ook al had teruggetrokken): "Fock verzoekt dringend met oog optreden voor koningin aangelegenheid krachtig tot goed resultaat leiden en geruststellend persbericht verspreiden."⁴² Op 5 maart hielden Stroomberg en Van Zalinge, op doorreis naar Bali, een tussenstop in Solo om hiertoe de hulp van Van Helsdingen in te roepen. Deze was echter niet thuis. Stroomberg en Van Zalinge zetten hun reis voort naar Bali, waar zij in Ubud voorstellingen bekeken van het gezelschap dat door Soekawati was samengesteld. Op grond daarvan besloten zij, nu het aantal Javaanse dansers toch onzeker was geworden, in ieder geval alle 50 Balinezen die Soekawati had geselecteerd, naar Parijs te laten gaan. Hadiwidjojo vernam ondertussen in Solo dat de broer van Poerbatjaraka, Probodiringgo, dansers aan het verzamelen was voor een alternatieve Javaanse dansuitzending naar Parijs.

De communicatiestoornis tussen Nederland en Indië begon nu pijnlijke vormen te krijgen. Bij het Nederlandse comité, inmiddels vergaderend te Parijs, was begin maart bekend dat ook de susuhunan zich had teruggetrokken. De ernst van de situatie onderschattend liet Fock zonder het Indische comité te raadplegen op 11 maart zowel aan de susuhunan als aan de sultan telegraferen: "In verband met reeds gegeven goedgunstige toestemming door majesteit koningin wegblijven hofdansers onmogelijk punt ik verzoek dus uwe hoogheid hare gewaardeerde medewerking verleenen moeilijkheden oplossen en willen zorgen hofdansers uiterlijk eersten juni in Holland." Van Zalinge ontving met de inhoud van deze telegrammen de herhaalde boodschap dat inzending van een andere troep tegenover de koningin "beslist onmogelijk" was. Van de aangeschreven vorsten antwoordde alleen de sultan dat hij bereid was 25 dansers in te zenden, echter alleen als de susuhunan dat ook zou doen, en dat een geringer aantal in verband met de juiste uitvoering onmogelijk was. Op 16 maart verzond secretaris Van der Waals opnieuw drie telegrammen naar Indië: de sultan ontving erkentelijkheid voor zijn geste, de susuhunan de eenvoudige vraag of hij inderdaad net als de sultan 25 dansers in wilde sturen en Van Zalinge een weergave van deze correspondentie. Hiermee hoopte Van der Waals dat "men nu zonder verdere briefwisselingen en zonder verdere conferenties tot de uitzending der begeerde dansers zal overgaan."⁴³ Hij vergiste zich. Terwijl het Nederlandse comité alweer opgelucht ademhaalde ontspoorde in Indië het dansersconflict, in volle openbaarheid.

2. Het conflict en de Nederlands-Indische pers

Geen gezicht

Op 9 Maart deed het Semarangse dagblad *De Locomotief* de 'hoogst-ergerlijke historie van Javaansche dansers en een Bataviaasch comité' tot in de kleine details uit de doeken. Daarbij koos het partij voor Hadiwidjojo. Het feit dat het hoofdcomité zo laat pas zijn bezwaren te berde had gebracht ten aanzien van onder andere de soort en duur van de dansen was in ogen van de verslaggever onbegrijpelijk. Het leek hem op zijn minst "eigenaardig" dat het hoofdcomité bovendien bepaalde dansers (na het zien van hun foto's) niet naar Parijs wilde laten gaan vanwege hun "al of niet mooie gezichten". Het idee, ten slotte, om Poerbatjaraka, Kats en Stroomberg een rol te laten spelen in de selectie van Solonese hofdansers was, aldus de *De Locomotief*, begrijpelijkerwijs beledigend voor de susuhunan, die immers bekend stond als eerste kenner en goed beoordeelaar van de Javaansche dans. Voor hem zou het onaanvaardbaar zijn wanneer zijn hofdames zouden moeten spelen met anderen. *De Locomotief* vermeldde ook het gerucht dat Stroomberg en Van Zalinge in het geheim in Solo waren geweest (op hun doorreis naar Bali), en dat de broer van Poerbatjaraka in de *Sriwedari* pogingen deed om onafhankelijk van de kraton een dansgezelschap te regelen. Onomwonden was ten slotte de veroordeling van *De Locomotief* aan het adres van het Indische comité: "Wij achten de houding van het hoofdcomité van een bevreemdend gebrek aan tact en verantwoordelijkheidsgevoel, en in de hoogste mate ongewenscht. [...] In het boven besproken geval is het hoofdcomité explicatie en excuses verschuldigd aan de kratonkringen in het algemeen en aan den soenan in het bijzonder." Een dag later opende het Solonese dagblad *De nieuwe vorstenlanden* met een integrale kopie van dit artikel, veelzeggend genoeg zonder commentaar.⁴⁴

De aanval van *De Locomotief* prikkelde Van Zalinge en Stroomberg, net terug uit Bali, om ter plaatse in Semarang hun versie van deze historie te komen geven. Deze verscheen op 11 maart in *De Locomotief*. Van Zalinge en Stroomberg gaven alle schuld aan Hadiwidjojo, van wiens werkzaamheden als voorzitter van het sub-comité 'Inlandsche kunst en nijverheid' zij sinds de installatie van de Indische sub-comités (in augustus 1929) niets concreets hadden gezien.⁴⁵ In een onhandige poging om zich van de geruchten rondom de fotogeschiedenis te vrijwaren wezen Van Zalinge en Stroomberg er op "dat het niet was dat de gezichten van de dansers op de foto's aan de leden [van het hoofdcomité] niet bevielen, maar dat werkelijk enkelen naar het gevoelen geen representatieve typen waren, waardoor ook de naam van het Solosche hof zou worden geschaad." De activiteiten van de broer van Poerbatjaraka begonnen volgens hen, ten slotte, pas nádat Solo zich officieel had teruggetrokken. *De Locomotief* vroeg zich in het commentaar hierop af of de schuld van 'het sub-comité' het hoofdcomité wel buiten vervolging zette. Van dringender aard vond zij echter de vraag of het hoofdcomité niet van oordeel was dat het "niettemin *zelf* eene explicatie én een verontschuldiging behoort te geven aan een geheel andere, *boven* deze

bisbilles staande partij, die belangeloos tot medewerking bereid was, namelijk de soenan van Solo?"⁴⁶ De Yogyakartaanse correspondent van *De Javabode* onderschreef de veroordelingen van de *De Locomotief*: "Wie de vorstenlandsche verhoudingen kent, wie weet welk een groote plaats in het hofleven de Javaansche danscultuur inneemt, wie ervan op de hoogte is welk een minutieuze zorg door de zelfbestuurders in de Vorstenlanden aan die Javaansche dansen wordt besteed, die beseft welk een onherstelbaar kwaad de commissie door haar opmerkingen heeft aangericht, toen zij den Soesoehoenan ongemotiveerd en ten eenenmale onnoodig kwetste als thans gebeurd is."⁴⁷

Op dezelfde dag dat het interview van Van Zalinge en Stroomberg in *De Locomotief* verscheen nam het *Het Nieuws van den Dag voor Nederlands-Indië* het op voor het Indische comité in het "abel spel van vorstenlandsche intrigues."⁴⁸ De informatie in dit artikel, dat opende met het gedeeltelijk overgenomen bericht van de "hoogst ergerlijke historie" uit *De Locomotief* van 9 maart, was zichtbaar afkomstig van het hoofdcmité. Als verzaker van zijn organisatorische plichten kreeg Hadiwidjojo hierin de schuld van alles. Naar aanleiding van de fotogeschiedenis kon het *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* melden dat het Solonese gezelschap dat Hadiwidjojo begin februari had samengesteld, dus nadat de sultan van Yogyakarta zich had teruggetrokken "volstrekt niet uit hof-dansers bestond, maar uit allerlei eenvoudige lieden, die inderdaad voor de uitvoering van Javaansche dansen waren opgeleid." Hadiwidjojo zou volgens *Het Nieuws* hebben gezegd dat hij deze dansers zelf nooit voor de koning van Siam zou durven laten optreden. Op de vraag of hij het gezelschap dan wel goed genoeg achtte voor koningin Wilhelmina had hij gezwegen. Het feit dat het comité, "mede volgens verklaringen van ter zake deskundigen", bezwaren had gemaakt tegen het niet aan Europese smaken aangepaste programma zou absoluut niet beledigend zijn voor de sunan, omdat deze geheel buiten de zaak zou staan. De susuhunan kon zijn eigen hofdansers immers nooit voor de Parijse tentoonstelling ter beschikking stellen. Hadiwidjojo zou op eigen gezag naar geschikte krachten hebben gezocht in de omgeving van de kraton. Dat hij daarin niet geslaagd was, was niet de schuld van het hoofdcmité, maar van zijn eigen traagheid.⁴⁹

Inmiddels was ook bekend dat Hadiwidjojo zich vanwege de aan hem gerichte kritiek als lid van het comité had teruggetrokken. Volgens het *Het Nieuws* zou het wel niet zo een vaart lopen, "aangezien de Pangeran veel te graag naar Parijs gaat om thuis te blijven".⁵⁰

Een kwestie van deskundigheid

Een dag later publiceerde *De Javabode* de resultaten van een onderzoek dat verricht was naar aanleiding van de eerder gepubliceerde 'hoogst ergerlijke historie van Javaansche dansers en een Bataviaasch comité' en het onderhoud van Van Zalinge en Stroomberg met de *Locomotief*.⁵¹ De auteur hiervan steunde voor een groot deel op door Hadiwidjojo verstrekte informatie en nam een fragment op van een brief van Hadiwidjojo aan het Bataviasche comité. Zijn uiteindelijke veroordeling is daarbij sterk gekleurd door het onhandige en conflictueuze karakter van de gehele

organisatie voor de deelname van Nederlands-Indië aan de IKTP. Ten eerste bestreed hij dat Hadiwidjojo van mei 1929 tot medio 1930 niets over zijn voorbereidingen zou hebben gemeld (en dus niets zou hebben uitgevoerd). Daarmee verweet hij het hoofdcomité tegelijkertijd dat het de deskundigheid in deze zaak bij verkeerde personen legde. Als voorzitter van het sub-comité 'Inlandsche kunst en kunstnijverheid' had Hadiwidjojo immers al in het begin meegedeeld dat de zelfbestuurders akkoord gingen met het voorstel tot verzorging van dansen voor de Parijse tentoonstelling; dat de repetities in volle gang waren; en dat men ten slotte bezig was met het bekorten van de dansen tot ongeveer 20 minuten à een half uur, speciaal voor het Europese publiek.⁵² Ten slotte was ook onderhandeld over de voorwaarden. Wat wilde het hoofdcomité eigenlijk nog meer? "Had men missives verwacht meldend hoeveel passen links en hoeveel rechts, of er één uitviel en een ander in aanmerking kwam, of de zeventiende dans vlot verliep? [...] Is het hoofdcomité dan zoo onkundig van Vorstenlandsche Hofgebruiken dat dergelijke dansen, door of namens het Hof verzorgd, minutieus worden geregeld?"⁵³

De feiten over de onzalige vergadering van 18 februari logen er volgens de correspondent van *De Javabode* niet om. Het Indische werkcomité zou van Hadiwidjojo geëist hebben dat hij alle bezwaren van het hoofdcomité in aanmerking zou nemen: "1. De gezichten deugden niet; er moest een aantal andere dansers voor in de plaats komen; 2. Voor die aanvulling zou dr. Poerbotjaroko zorgen; 3. Dr. Poerbotjaroko moest mee naar Parijs, als regisseur onder P. Hadiwidjojo; 4. Aanmerking werd gemaakt op de lijst van dansen; ze zouden veel te lang duren, en waren daardoor niet geschikt voor Europeesch publiek; 5. Door het bedanken van den Sultan, zou alleen Solo voor de dansen enz. zorgen; de nieuwe combinatie zou 30 personen zijn; dr. Poerbotjaroko was van meening, dat het met 26 even zoo goed kon." Tegen de bezwaren zou Hadiwidjojo zich heftig hebben verzet, ervoor waarschuwend dat zij "een ernstige klap in het gezicht van den vorst" zouden zijn. De kans zou bestaan dat de sunan zich geheel zou terugtrekken. Aldus was geschied. Na de vergadering ten paleize van de Mangkunegara op 23 februari was Hadiwidjojo naar Soerabaja doorgereisd "voor dienstaangelegenheden", waar hij 25 februari het bericht ontving dat de sunan zich had teruggetrokken. Dit seinde hij door naar het comité in Batavia. Terug in Solo schreef Hadiwidjojo op 1 maart een bevestigingsbrief aan Van Zalinge, waaruit de *Javabode* een deel aanhaalde: "De besprekingen, die ik op uw verzoek heb gehouden, hebben precies hetzelfde effect gehad, als waarvoor ik u op de laatste vergadering van 18 Feb. gewaarschuwd heb. [...] De punten waren voor den kraton niet alleen onaanvaardbaar, doch zelfs beleedigend. Op de groote mogelijkheid daarvan had ik eveneens uw aandacht gevestigd, doch niettemin wilde u coute que coute de diverse punten door mij besproken hebben. [...] Het is zeer gewenscht langs officieelen weg de 'spijtbetuiging van het comité' aan mijn Vader aan te bieden, zooals ik dat reeds voorstelde ten aanzien van den Sultan."⁵⁴

In zijn brief had Hadiwidjojo geconcludeerd dat de reis van Van Zalinge en Stroomberg naar Solo nu geen zin meer had. Desondanks hadden dezen geprobeerd om in Solo Van Helsdingen

te spreken te krijgen over deze kwestie. In de kraton was niemand daarvan op de hoogte. Hadiwidjojo was op dat moment in Batavia. Bij zijn terugkeer in Solo vroegen "een Javaan en diens vrouw" hem of zij toch naar Parijs mochten. De broer van Poerbatjaraka had hen met een aantal andere dansers geëngageerd. Op donderdag 12 maart was Stroomberg opnieuw in Solo, samen met Kats. Over het doel van hun bezoek was de correspondent van *De Javabode* verder niets te weten gekomen. Hun bezoek was bij de kraton evenmin bekend. Hij besloot zijn artikel met een oordeel over de veronderstellingen van het Indische comité over wie er nu eigenlijk deskundig was: ze waren misplaatst en ontactisch: "Uit alles, wat gezegd wordt omtrent deskundigheid, eigen ervaring e.d. blijkt, dat deze deskundigheid waarschijnlijk uitsluitend berust bij dr. Poerbotjaroko en dat men zonder meer wegveegt, dat ook in Solo en Djokja aan de Vorstenhoven deskundigen zijn op dit gebied, die heel goed weten waarom met toegestane personeelsbezetting méést wirengdansers moeten worden gegeven en minder wajangdansen. En nog méér blijkt uit het heele gedoe, dat het hoofdcomité zich de grootste mate van ondeskundigheid - maar dan ook in elk opzicht - heeft toegemeten." *De Javabode* plaatste hieronder het droge bericht dat Hadiwidjojo schriftelijk bij de gouverneur-generaal zijn ontslag had ingediend als lid van het comité voor de tentoonstelling te Parijs.⁵⁵

Op 18 maart somde *De Javabode* nog eens alle misstappen op die het Indische comité in de korte geschiedenis van haar bestaan had gezet. Ten eerste had het een onbekende architect naar voren geschoven ten koste van bekendere. Ten tweede had het zeer weinig moeite gedaan om particuliere inzendingen te krijgen vanuit Nederlands-Indië. Vervolgens had het alle Indische schilderijen afgekeurd, wat waarschijnlijk wel terecht was, omdat "de beste mensen" toch al niets meer hadden ingezonden. Ten slotte leidde het zenden van Javaanse dansers tot het ontslag van pangeran Hadiwidjojo en de weigering van alle verdere medewerking door de susuhunan. *De Javabode* stelde voor om een commissie in te stellen die de oorzaak van alle wrijving zou trachten te achterhalen (en daarbij ook de reden voor het feit dat de secretaris van het Indische comité "het bedrag van f. 500,- p/m toucheert"). Intussen had *De Javabode* ook vernomen dat de susuhunan op Focks tweede telegram (van 16 maart) afwijzend had geantwoord.⁵⁶

Van wat oirbaar is

Was de zaak nog te redden? En wie droeg hiervoor de verantwoordelijkheid? Daarover verschilden dus de meningen. Op 19 maart begon het tot het Nederlandse comité door te dringen dat de dansersuitzending in Indië was gestrand. Stroomberg legde in een brief aan Van der Waals verongelijkt de schuld bij Hadiwidjojo, en daardoor uiteindelijk bij Moojen, die volgens Stroomberg verantwoordelijk was voor de benoeming van Hadiwidjojo tot voorzitter van het sub-comité. Van der Waals legde in zijn antwoord van 31 maart deze mededeling terzijde, er nog *en passant* op wijzend dat het Indisch comité anderhalf jaar lang de tijd had gehad om "de zaak in een goed spoor te leiden."⁵⁷ Tegen die tijd waren ook de allerlaatste diplomatieke zetten mislukt.

Op 20 maart had Fock de hulp in geroepen van minister De Graaff, die gouverneur-generaal De Graeff gelastte te bemiddelen. Deze telegrafeerde op 21 maart aan Van Helsdingen of hij al het mogelijke in zijn werk wilde stellen om de steun van de susuhunan te herkrijgen. Van Helsdingen wist, aldus zijn verslag van het uiteindelijke débâcle, de susuhunan mild te stemmen.⁵⁸ Nadat Van Zalinge en Stroomberg door de bemiddeling van Van Helsdingen in de ochtend van 24 februari te Solo hun verontschuldiging hadden aangeboden over de gerezen misverstanden, had de susuhunan Van Helsdingen verzekerd "dat de zaak voor elkaar zou komen." Als een blijk, dat bij hem geen rancune bestond, schonk hij beide heren een "photographie van hem en de vorstelijke familie", aldus Van Helsdingen. Nog diezelfde dag werden de dansers door Koesoemojoedo, in aanwezigheid van Van Zalinge, Stroomberg en assistent-resident Ockers, één voor één gevraagd of zij al dan niet naar Parijs wilden gaan. Volgens Van Helsdingen verklaarden de gamelanspelers zich onmiddellijk bereid. De wirengspelers wilden echter alleen gaan op bevel van de susuhunan, terwijl de serimpi-danseressen verklaarden dat hun ouders hun verboden hadden, omdat hen van te voren niet om toestemming was gevraagd.

Over deze laatste bijeenkomst in Solo verschillen de lezingen. Volgens Van Helsdingen was het op zichzelf niet een probleem geweest als de serimpidanseressen niet naar Parijs waren gegaan. Prins Mangkunegara zou hem verzekerd hebben dat het in Solo publiek geheim was dat hun prestaties ver beneden peil waren gebleven. "Sedert waren de gamelangspelers en wirengdansers echter zóó bewerkt, dat ook zij zich hebben teruggetrokken", aldus Van Helsdingen. In zijn verslag aan De Graeff wees hij op het feit dat de susuhunan eerder al bezwaren had geuit tegen de benoeming van Hadiwidjojo in het hoofdcomité ter voorbereiding van de IKTP, omdat deze zonder zijn voorkennis had plaats gevonden. Daarom had de susuhunan "deze zaak" als een particuliere aangelegenheid beschouwd en geheel overgelaten aan Hadiwidjojo. Om die reden zou hij ook bij deze allerlaatste poging om een Solonees hofdansgezelschap samen te stellen de beslissingen geheel aan zijn dansers hebben overgelaten. Op de 28ste schreef de susuhunan aan Van Helsdingen dat aan de mislukte bemiddelingspoging niets te veranderen was maar dat hij, "gezien het feit dat mijne dienaren niet genegen zijn naar Parijs te gaan" er geen bezwaar tegen had dat door de kraton van Jogjakarta wel wirengdansers en gamelanspelers werden gezonden.⁵⁹

Het antwoord van de susuhunan was veelzeggend: als hij had gewild dan had hij zijn dienaren namelijk naar Parijs kunnen sturen. Dit zagen *De Locomotief* en *De Javabode* ook. Op 24 en 25 maart voorspelden zij naar aanleiding van de recente besprekingen in Solo nog een "Gelukkig einde voor de betreurenswaardige dansershistorie." Op 27 maart moest *De Javabode* echter de mislukking toegeven, en op grond daarvan haar houding ten aanzien van het hoofdcomité herzien: "Wie de vorstenlandsche toestanden kent, zal met ons concluderen, dat de Gouverneur en de heeren Van Zalinge en Stroomberg, eenvoudig voor den mal zijn gehouden. De z.g. individuele beslissing der dansers is evenzeer een uitvloeisel van een printah als een toestemming dat zou zijn geweest. Waar de kwestie thans in dit stadium is gekomen zou het ons inziens in strijd

zijn met de waardigheid van het Nederlandsche gezag om nog verder op de medewerking van den Soesoehoenan aan te dringen. De grenzen van wat oirbaar is, zouden daardoor worden overgeschreden.”⁶⁰ *De Locomotief* van 30 maart verkoos “met het oog op de verschillende verhoudingen” het te laten bij de mededeling dat nu definitief was afgezien van Solosche dansers naar de Parijse tentoonstelling.⁶¹

Dikhuidigheid van de blanken

Van Zalinge gaf zijn lezing van het gehele dansersdebacle in de vergadering van 9 april van het Indische comité. In zijn ogen was de grootste misstap hierin gezet door het Nederlands comité, dat zonder tussenkomst van het Indische comité of de gouverneurs van de vorstenlanden aan de susuhunan en de sultan een laatdunkend telegram had gericht. Het Indische comité trof geen blaam. De moeilijkheden zouden zijn ontstaan door meerdere factoren, “zoals de weinig rooskleurige financiële toestand die het getal der dansers deed beperken, vermoedelijk de onvoldoende diligentie van den Heer Hadiwidjojo, alsmede, na beïnvloeding, de onwil der Javaansche dansers om naar Europa te gaan.” Van de laatste besprekingen in Solo (op 24 maart) had Van Zalinge eigenlijk een bevredigende oplossing verwacht. Maar na zijn vertrek uit Solo had Van Helsdingen hem telefonisch bericht dat niemand van de personen “nog genegen” was om naar Parijs te gaan. Iemand moest de susuhunan en de spelers na zijn vertrek dus hebben bewerkt, aldus Van Zalinge. Ook Hadiwidjojo zou naar zijn overtuiging de danseressen “niet vrijwillig” naar Parijs hebben gekregen.⁶²

Op 3 april zond gouverneur-generaal De Graeff aan minister De Graeff het telegram waarin hij het definitieve verslag gaf van de mislukte bemiddelingspoging. Hadiwidjojo had hij, op diens verzoek, inmiddels ontheven van zijn lidmaatschap van het Indische comité. Hij herhaalde verder het idee van Van Helsdingen dat Hadiwidjojo veel te verwijten viel in het mislukken van de laatste reddingsactie. Ook daarin dook weer de moeizame verhouding tussen de susuhunan en zijn zoon Hadiwidjojo op. De susuhunan zou zijn “afzijdigheid en onlust” sterk hebben doen gelden, ook omdat hij de gehele zaak toch al als een particuliere aangelegenheid beschouwde. De susuhunan was in deze mening bovendien gesterkt geraakt door de “niet altijd tactvolle en gelukkige stappen” van het Indische comité en het ook volgens De Graeff “weinig gelukkig” rechtstreekse telegram van Fock. Enig succes bij verdere bemiddelingspogingen was volgens hem uitgesloten.⁶³ Onverschrokken deed de Nederlandse gezant te Parijs, J. Loudon, op 13 april nog een allerlaatste poging. Ook te Parijs was tenslotte de aanwezigheid der kratondansers “zeer gewenscht.” De Graeff seinde hem echter terug dat hij in verband met de grondig bedorven stemming bij beide kratons zich verder moest onthouden. “Tk [...] mag mij niet aan refuns blootstellen.”⁶⁴

Wiens erezaak de Javaanse hofdansuitzending ook was, de zaak werd gesloten. Op 31 Maart telegrafeerde Van der Waals aan Stroomberg dat hij de foto's van de Javaanse dansers terug zou

sturen. Ze waren niet meer nodig. Hij beaamde wel dat "5 dezer ontvangen 26 pasfoto's hebben niet onze bewondering kunnen opwekken. Het angstwekkend uiterlijk van een der primadonna's heeft mij zelfs een slapelozen nacht bezorgd." Stroomberg beschreef op 2 april het slot van het drama aan Van der Waals, waaruit de laatste ten slotte concludeerde dat "wij alleen de Baliërs krijgen, tenminste als ook daarmede geen narigheid ontstaat [...] wij zullen nu maar verder over deze zaak zwijgen."⁶⁵ Hadiwidjojo zweeg ook volgens de susuhunan. Over zijn zoon zou hij, naar aanleiding van diens afwijzende houding, tegen Van Helsdingen hebben opgemerkt: "Saja takoet moeloetnya" (ik vrees zijn (brutale) monde). Voor Hadiwidjojo was dit moeilijk te verkroppen. Aan de Mangkunegara schreef hij op 12 april, "terwijl z.a. het u ook bekend is, ik openlijk een groote pluim v. Pa had gekregen z.a. nooit iemand het heeft gekregen t.a.v. mijn houding tegenover het tentoonstellingscomité, was a.d. Reg. gerapporteerd dat zelfs pa mij de schuld van de mislukking geeft. Is dat eerlijk Mas" [...] Het Nieuws v.d. Dag v. gisteren meldt dat Poerbo zijn troep v. Parijs heeft aangeboden en dat het comité nu overleg m. Holland heeft gepleegd of het deze troep zou willen aanvaarden. Dat is nu echt Boetok [troebel, MB] ademen en echt dikhui-digheid van de blanken. [...] Bij het afsluiten v.d. brief hoor ik van Soekawati, dat Holland niet in wil gaan op het aanbod van Poerbo."⁶⁶

3. De inheemse pers en het conflict

De Javaanse waardigheid

Wat betekende het dansersdebacle in de Javaanse pers? De reacties waren hier ambivalent, al leek het niet zo op het eerste gezicht. Volgens het *Koloniaal Weekblad* was er van de Indonesische bladen niet één die aanspoorde tot steunverlening aan de tentoonstelling. Daarbij haalde het het Maleis Chinese blad *Bintang Mataram* aan van 1 april 1931: "Wanneer zulk een tentoonstelling een twintig jaar geleden had plaats gevonden, toen het volk van Indonesië er nog trots op was dat het onder Ned. Vlag stond, zou ze door dat volk misschien met vreugde zijn begroet. Maar in dezen tijd is het volk ontwaakt en wekt alles wat 'Made in Blanda' is, achterdocht op, vooral door den naam koloniaal." Illustratief was ook dat *Sanggoro Moedo*, een vereniging van inheemse *priyayi* te Solo, een motie had aangenomen tegen de bemoeienissen van de susuhunan met de IKTP. Ook voor haar was het woord "koloniaal" in de aanhef van de IKTP verdacht.⁶⁷ Aan het Sumatraanse dagblad *Oetoesan Sumatra* was de boodschap van de IKTP evenmin ontgaan: de koloniale mogendheden hadden samenwerking gezocht, niet uit sympathie, aldus *Oetoesan Sumatra*, maar vanwege de gelijksoortige belangen over zee. En dit werd niet alleen in Parijs tentoongesteld, maar ook in het oosten, door de bezoeken van de gouverneur-generaals aan de verschillende koloniën. Het ging hier om een machtsvertoon ten opzichte van de overheerste gebieden, "die wellicht den wensch in zich dragen om niet eeuwig onder vreemde heerschappij te staan".

Desondanks zag *Oetoesan Sumatra* enig nut in de IKTP: "zij zou voor de overheerschte volken een zweepslag kunnen zijn."⁶⁸

Wat betreft het dansersdebacle stelde het *Algemeen overzicht van de inlandsche pers* dat de inheemse kranten van maart/april 1931 zich zonder uitzondering afkeurend uitlieten over het optreden van Poerbatjaraka. Door toch met dansers naar de IKTP te willen gaan - nadat de officiële commissie "gefaald had" - schond Poerbatjaraka de beginselen van *Boedi Oetomo*, en trad hij op tégen zijn eigen natie, zo luidde het oordeel. Daarom werd aangeraden om Poerbatjaraka uit *Boedi Oetomo* te zetten.⁶⁹ Bij het Solonese halfmaandelijks tijdschrift *Timboel* had Poerbatjaraka blijkbaar al eerder afgedaan. Het verbaasde zich niet eens meer over zijn optreden; daarentegen wel over dat van Kats, die zoveel te danken had aan de Javaanse hoven.

Wanneer we kijken naar de commentaren op het dansersdebacle dan lijkt het alsof het moeilijker werd om een oordeel te vellen, naarmate een redactie dichterbij de buurt was van het Solonese hof. *Timboel*, dat als orgaan van de vorstenlanden het dichtst bij het vuur zou moeten zitten, gaf pas op 16 april een uitvoerig commentaar op de gehele dansersgeschiedenis onder de veelzeggende titel 'een comédie van onbevoegdheden'. Het baseerde zich daarbij deels op eigen inzichten en deels op de berichtgeving in de Nederlands-Indische pers, met name die in het *Soerabaiaisch Handelsblad*, dat ook partij had gekozen voor de Javaanse vorsten. *Timboel* legde een deel van de schuld van het dansersdebacle bij Moojen - die in dit tijdschrift sowieso geen goede reputatie had, zoals we in het vorige hoofdstuk al hebben gezien. Door Moojens bemoeienissen zou Hadiwidjojo in het uitvoerende comité terecht zijn gekomen, terwijl volgens de schrijver van het commentaar competentere personen aangewezen hadden kunnen worden: zo niet deskundige vertegenwoordigers van het Java-Instituut en het Bataviaasch Genootschap, dan toch iemand onder de "zelf-dansende" prinsessen van Solo of Yogyakarta. Dan had in ieder geval de kwalijke episode met Poerbatjaraka voorkomen kunnen worden. (In juni zou *Timboel* een rectificatie plaatsen: Hadiwidjojo had in zijn jeugd wel gedanst). Als lid van de kraton had Hadiwidjojo volgens de commentator bovendien nooit als buffer kunnen optreden in de strubbelingen tussen de kratons en het Indische comité. Wat de rest van de geschiedenis betrof vond hij dat het Indische comité zich in alle opzichten ondeskundig en onkies gedragen had. Het idee dat de in stijl zo verschillende Jogyasche en Solosche dansgezelschappen wel tot één kleinere gemeenschappelijke groep samengevoegd zouden kunnen worden, was wel het beste bewijs van de "diepe onbevoegdheid" van het Indische comité. Volgens de auteur was dit de reden geweest waarom de sultan zich "vol waardigheid, zonder protest of verwijten" had teruggetrokken.⁷⁰

Het belangrijkste bezwaar van de *Timboel*-redacteur was dat het Indische comité het niet zo nauw had genomen met de waardigheid van Javaanse hoven en hun dansers. Het "pingelen en knippen" aan de daggelden en het aantal kostuums voor het gezelschap was daar een teken van. Naar aanleiding van de fotogeschiedenis concludeerde de schrijver dat het comité blijkbaar niet alleen de duur en aard der dansen, maar ook het gelaat der Javaanse kunst wilde aanpassen aan de

smaak van het Europese publiek. De woorden aanhalend van een correspondent van *Het Soerabaiasch Handelsblad* vroeg hij zich ten eerste af of dat Europese publiek dat wel waard was: "Wat moet een fijnbesnaard Javaansch edelman gevoelen, wanneer hij wordt aangegaapt door drommen feestgangers, die de eene vermakelijkheid in, de andere uitloopen, om afwisselend van tamtammende negers en Turksche buikdansen of priemende Fakirs te genieten? Van het merendeel van zulk publiek is alleen te verwachten, dat het elkaar ginnegappend aanstoot over zooveel grappig gedoe. Dat het met het denkbeeld huiswaarts gaat, dat deze Nederlandsche onderdanen, die wat beschaving betreft niet hun minderen zijn, op een lijn worden gesteld met Senegambiërs en Somali...". Hij kon zich dan ook aansluiten bij de conclusie dat het maar gelukkig was dat de Javaansche kratondansers niet naar Parijs gingen.⁷¹

Ten slotte verzette de *Timboel*-redacteur zich, met Hadiwidjojo, tegen het idee dat hofdanseressen vervangen konden worden door leden van de groep van Poerbatjaraka en om de laatste als leider/regisseur mee te laten gaan naar Parijs. Door zich terug te trekken had Hadiwidjojo de naam van het Mataramgeslacht hooggehouden. Daarentegen was het misplaatst geweest van Fock om als overtuigingsmiddel de eer van koningin Wilhelmina naar voren te schuiven. De vorstenhoven hadden zich hieruit echter op elegante wijze gered, door te verklaren dat zij bij een eventueel huwelijk van H.K.M. prinses Juliana, bereid waren om de 'echte' hofdanseressen naar Holland te zenden (zoals ook zou gebeuren).⁷² De daaropvolgende mislukte bemiddelingsmissie van Stroomberg en Van Zalinge in Solo, waar de wirengspelers te kennen hadden gegeven niet te zullen gaan tenzij onder bevel van de susuhunan, en waar de dalang zich had afgemeld wegens ziekte van zijn vrouw, had toch eigenlijk de laatste mislukking moeten zijn geweest, zo meende de schrijver. In het *Soerabaiasch Handelsblad* van 28 maart had hij echter gelezen dat inmiddels de hulp van de gouverneur-generaal was ingeroepen om de susuhunan te bewegen tot een dienstbevel aan zijn wirengdansers. Samenvattend kon de schrijver de stappen die de tentoonstellingsorganisatie gezet had om toch nog Javaanse dansen naar Parijs te krijgen alleen begrijpen in het "gewone systeem [...] der pressies van allerlei aard en kracht, dat we telkens en telkens weer op de Zelfbestuurders zagen toepassen, dat in dit geval weliswaar gefaald heeft, maar waaraan nu eindelijk eens voorgoed, en principieel een eind diende te komen."⁷³

"Parijs gaat niet door. De kraton van Solo wil werkelijk niet meewerken. Het hoofdcomité wil nog één keer pesia (hulp, MB) vragen in Jogjakarta", met deze kop van 28 maart reageerde het maleistalige dagblad *Aksi* in Jogjakarta sneller dan *Timboel*.⁷⁴ Daaronder volgde het verslag van de onderhandelingen over de Javaanse hofdanses, vanaf het ontslag van Hadiwidjojo, tot en met het mislukte bemiddelingsbezoek van Van Zalinge en Stroomberg te Solo. Namens een glimlachende informant uit Solo kon *Aksi* nu met zekerheid stellen dat de kraton van Solo geen hofdansers naar Parijs zou sturen, "geen man en geen cent". Het oordeel van deze krant leek duidelijk. Het hoofdcomité van de "stelling djajahan" (koloniale of overheersers-tentoonstelling) had oneerbiedig gehandeld. De stappen van Hadiwidjojo en de kraton van Solo waren dan ook

terecht. Op deze manier hadden zij de waardigheid van het volk van Solo en Jogjakarta in ere gehouden: "Ons volk in Solo, en dus ook wij in Jogya, vertrouwen er op dat de bahasa (taal/omgangsvorm, MB) van de kraton en van de adel in Jogya zeker aan zijn eergevoelens kan vasthouden. Dat wil zeggen dat wij maatregelen moeten nemen, opdat het hoofdcmité niet het hoofd opgeheven kan houden."⁷⁵ Op 8 mei kwam *Aksi* nog kort op deze kwestie terug in een artikel naar aanleiding van de opening van de IKTP op 6 mei. De openingsrede van Lyautey, waaruit het blad uitvoerig citeerde (in het Nederlands), had inmiddels onomwonden bewezen dat de Parijse tentoonstelling "een middel van de koloniale politiek" was. Datgene wat de redactie eerder geconcludeerd had over het niet laten gaan van de Javaanse hofdansers klopte dus. De "gekoloniseerden" (anak-anak djajahan") die vrijwillig hadden meegewerkt aan deze tentoonstelling hadden zich vergist, net als diegenen die dachten dat ze door in te zenden vrucht zouden plukken op materieel of moreel gebied. "Oentoeng malang kita adalah tergantoeng oleh kita sendiri, zonder Paris-Parisan! (Helaas kunnen we alleen op ons zelf vertrouwen, zonder Parijs."⁷⁶

"Sini" en "sana"

Terwijl de meeste inheems nationalistische bladen zich direct al tegen de IKTP zouden hebben gekeerd, suggereren de reacties van *Timboel*, *Aksi* en *Bintang Mataram* dat de Javaanse medewerking van hen aanvankelijk nog het voordeel van de twijfel had gekregen. Het dansersdebacle was in hun ogen echter het bewijs dat onder de Nederlandse koloniale leiding voor hen op de IKTP geen eer te behalen was. *Timboel* toonde in juni de behoefte om zich scherp af te zetten tegen de IKTP. "[...] een expositie met als centrale onderwerp de koloniaal-economische exploitatie van Oostersche en Afrikaansche landen, lijkt toch wel een misselijk teeken van reactionaire gezindheid." Het zei zich niet eerder zo negatief over de IKTP te hebben uitgelaten omdat het deze vanuit "Vorstenlandsche zijde" had bekeken. Dat de susuhunan en de sultan wél hadden meegewerkt was te rechtvaardigen. Zij zouden er geen zin in hebben gehad "Hun rijken, volken (en zichzelf) geexhibeerd te zien als subject (lijdend voorwerp) van het kolonialisme." De "comédie van onbevoegdheden" zoals *Timboel* de dansersgeschiedenis op 16 april getypeerd had, was inmiddels opgewaardeerd tot "een gunstige samenloop van omstandigheden" die er samen met de "getoonde karaktersterkte" van de twee vorsten voor had gezorgd dat de Javanen ervoor behoed bleven, te Parijs vertegenwoordigd te zijn.⁷⁷

Ook *Bintang Mataram* probeerde een verklaring te geven voor het feit dat er in de organisatie van de IKTP toch leden van de inheemse elite meewerkten. Deze krant bracht de tentoonstelling daartoe in verband met "de klachten der volkeren in de koloniale bezittingen over hun vooruitgang. Nu willen de Westerlingen met kunst en nijverheid uit die koloniën aantonen dat zij goede opvoeders zijn van het volk in de kolonies. Daarbij zullen zij natuurlijk slechts wat goed is toonen, maar het slechte weren." In nationalistische termen concludeerde *Bintang Mataram* dat

dit eens te meer het bewijs was "welk groot belang die tentoonstelling voor: 'sana' is en welk nadeel zij aan 'sini' berokkent".⁷⁸

Bij *Aksi* hadden de kolonialistische openingsredevoeringen te Parijs op 6 mei definitief de deur gesloten voor positieve verwachtingen ten aanzien van de IKTP. Naar aanleiding van de trots en vreugde van de Nederlandse pers en "vele blanke kranten hier" over de wederopbouw van het afgebrande Nederlandse paviljoen kopte het blad cynisch dat de houding van Nederland hierin helemaal geen lof verdiende. "Vroeger waren er al mensen die beweerden dat het geld dat opgemaakt wordt in Parijs nooit omgezet zou worden. Maar nu het gebouw en de inhoud in vlammen zijn opgegaan, boekan sadja (niet te geloven, MB) hoeveel geld wordt uitgekeerd, niet alleen voor de voorwerpen, maar ook voor de onvoorstelbaar hoge bouwkosten." Gezien het kastekort van de staat en gezien het feit dat het volk in Nederland en "Indonesië" op dit moment in een golf van ellende zat, meende *Aksi* dat al dat geld beter gebruikt had kunnen worden "voor het algemene nut in Nederland en Indonesië."⁷⁹

4. Conclusie. Het monsterverbond.

De IKTP veroorzaakte een paradoxale situatie: opgezet als verbond van Europese koloniale mogendheden tegen de verschillende gedaantes van de onafhankelijkheidsstrijd (in de koloniën en in Europa), appelleerde zij ook aan nationalistische gevoelens van de modern opgeleide, inheemse elite in Nederlands-Indië. Prins Hadiwidjojo was daar een voorbeeld van. Zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven ging achter het hoofdmotief van de Nederlandse deelname aan de IKTP een veelzijdige ideeën- en belangenstrijd schuil, die het karakter had van een concurrentiestrijd tussen deskundige personen en instellingen. Dit gold natuurlijk ook voor de inheemse deelname aan de IKTP, hier geïllustreerd aan de hand van prins Hadiwidjojo en de Javaanse hofdansuitzending. Ten aanzien van zijn kunstnijverheidsuitzending had prins Hadiwidjojo te maken met de concurrentie van het prestigieuze Bataviaasch Genootschap. Bedreigender was echter de persoon van Poerbatjaraka, die als een moderne ondernemer een eigen, aan westerse smaak aangepast Javaans dansgezelschap inzette, tegenover prins Hadiwidjojo's hofdansers.

Voor prins Hadiwidjojo was de deelname aan de IKTP een middel om zijn persoonlijke status te bevestigen, en die van de Javaanse hoven en de Javaanse natie (en pas in latere instantie ook die van de andere inheemse regio's). In de gedachte dat dat mogelijk was via de IKTP stond hij niet alleen. De negatieve conclusie van *Aksi* dat de IKTP uitsluitend een koloniaal machtsmiddel was, en dat Indonesiërs alleen op zichzelf konden vertrouwen, doet vermoeden dat dit blad daar aanvankelijk toch nog over getwijfeld had. Zoals het zelf schreef waren er meerdere personen onder de inheemse elite die dachten dat Indonesiërs niet alleen materiële, maar ook morele baten zouden kunnen hebben bij deelname of bijdragen aan de IKTP. Hiermee verwees *Aksi*

vermoedelijk naar de inheemse leden in het Indische hoofdcmité. Niet geheel onverwacht vond *Timboel*, immers Solonees en vorstenlands, het heel begrijpelijk dat de zelfbestuurders hun eigen vertegenwoordiging op zich wilden nemen. Voor Hadiwidjojo stonden zijn eigen eer en die van de kraton van Solo op het spel. Daarom was de uitzending van Javaanse hofdansen voor hem misschien wel belangrijker dan voor de Nederlandse en Nederlands-Indische organisatie. Hem ging het om de waardige en authentieke vertegenwoordiging van de Javaanse vorstenhuizen, terwijl het Indische hoofdcmité de hofdansen juist als een onderdeel van de Nederlands-Indische delegatie zag. In dit perspectief waren aanpassingen in het programma van de dansen of de samenstelling van het artiestengezelschap niet zo vreemd - of die nu de bezuinigingen of het publiek dienden. Voor Hadiwidjojo, en met hem enkele inheemse kranten, waren deze wijzigingen echter onacceptabel, omdat daarmee niet alleen zijn eigen prestige, maar ook dat van de vorstenhuizen zou worden besmet.

Ongetwijfeld zal het idee van *Timboel*, dat Hadiwidjojo meewerkte omdat hij naar de mondaine stad Parijs wilde, een kern van waarheid bevatten. Daarin onderscheidde Hadiwidjojo zich echter niet van de vele andere Europese en niet-Europese bezoekers die in 1931 óók voor Parijs zouden komen. Ook Mangkunegara VII, die al eerder dan Hadiwidjojo minder welwillend was over de IKTP, hoopte toch van zijn vrienden die Parijs in 1931 wel zouden bezoeken - Radjiman als arts van de Balinezen en J.L. Moens als vertegenwoordiger van het Bataviaasch Genootschap - Parijse voorwerpen te bemachtigen: anaglyphen van Parijse vergezichten, grammofoonplaten van "goede en mooie Fransche liederen (populaire songs) gezongen door Fransche zangeressen (cabaretsterren)", waaronder met name die van "Fientje Bakker" (Josephine Baker), immitatiebriljanten en gelijk-gemotiefde dassen en zakdoeken.⁸⁰ Ook de Balinese dansers en muzikanten gaven hun ogen goed de kost in Parijs. Zij keerden terug met verhalen, parfum en stoffen; een enkeling droeg een zonnebril en één van hen bracht zelfs een Parisienne als echtgenote mee.

⁸¹(Zie epiloog). In dit perspectief waren de wereldtentoonstelling en Parijs het toppunt van moderniteit.

Persoonlijke, Javaans-royalistische, maar ook nationalistische motieven speelden uiteindelijk een rol in Hadiwidjojo's medewerking aan de IKTP. In de Volksraad had Hadiwidjojo voor een *Indische* vertegenwoordiging gepleit, opdat duidelijk werd in Europa dat "Indië en zijn bevolking" capabel genoeg waren om eigen belangen naar behoren te behartigen en te vertegenwoordigen. Anders gezegd betekende dit dat op de IKTP de onafhankelijkheid van de inheemse bevolking moest worden benadrukt. Daarmee worden Hadiwidjojo's motivaties radicaler dan ze op het eerste gezicht lijken. Zijn stem in de organisatie van de IKTP in Nederlands-Indië telde echter even veel (of weinig) mee als die van de inheemse zelfbesturende, gedecentraliseerde raden in het koloniale beleid. Daar waar hij juist een belangrijke wereldse zelfbevestiging in het verschiep, werd hij feitelijk niet serieus genomen. Daardoor was de samenwerking tussen Hadiwidjojo en de tentoonstellingsorganisatie gedoemd om te mislukken. De afgelasting van de gehele

dansuitzending werd een middel om het Oosten te verheffen ten opzichte van het Westen, of de status van de Javaanse vorstenhuizen ten opzichte van het Indische gouvernement.

Zoveel stemmen zoveel perspectieven: door omstanders en betrokkenen werd het dansersdebacle dan wel aangeduid als een beter snel te vergeten 'hoogst ergerlijke historie' dan wel als 'diktheid van de blanken', 'een comédie van onbevoegdheden' en zelfs een 'gunstige samenloop van omstandigheden.' Wat betekende het nu in het kader van de koloniale verhouding? Kwam hieruit een partij als sterkste naar boven? Had Hadiwidjojo - of de susuhunan - met het terugtrekken van de dansers een effectief wapen in handen? Gezien de verschillende machtsverhoudingen die hier speelden is deze vraag eigenlijk moeilijk te beantwoorden. Maar het lijkt van niet: het debacle mocht dan een klap in het gezicht van de Nederlandse organisatie zijn, en een triomfantelijke toon veroorzaken in sommige inheemse bladen, het feit dat Hadiwidjojo's bijdrage er op het geheel van de organisatie niet echt toe deed zegt genoeg over de feitelijke verhoudingen in de tentoonstellingsorganisatie. Deze geschiedenis is bovenal een voorbeeld van het grote misverstand dat kon ontstaan tussen een groep Nederlanders en een Javaan die in een koloniaal project met elkaar samen moesten werken. Als zodanig is het tevens een illustratie van de manier waarop de koloniale onderneming werkte.